

R. VÁRKONYI ÁGNES

Módszertani megjegyzések

(Vita helyett)

Nincs mit vitatkoznom a „Néhány gondolat”-tal. Tanulmányomban, ha figyelmesen olvas, talál a bíráló érvet vélt igazával szemben eleget. Úgy látom viszont, hogy az ideológia-történeti kutatás legelemibb módszertani követelményeire feltétlenül fel kell most már hívnom a figyelmét, hiszen e témakörben nem először bocsátkozik vitába a szerző.

1962-ben ugyanezzel a metódussal szállt vitába egy félreértett állásponttal (Történelmi Szemle, 1963. 1. sz. 68—74. l., 99—101. l.). Most felmelegítve, sőt némely esetben szó szerint átvéve akkori érvanyagát, állítása szerint tanulmányunk elméleti mondanivalóját véli velük finomítani, célbasetíteni. Csakhogy tanulmányunk azokra az eredményekre épült, amelyeket akkor a bíráló félreértett és mereven elutasított, sőt ezzel az emlékezetes vitával közel egyidőben készült el. Hogyan lehet akkor, hogy ezzel a régi tanulmányunkkal most alapvetően egyetért? Megváltozott volna a véleménye azóta? Csak örömmel üdvözlőnénk, ha a régi, változatlan, sőt a korábbiánál még kevésbé árnyalt érvelések mögött nem a régi véleményyt látnánk továbbélni. Eljárása, amellyel idézetkollekcióját összeállítja, sajnos most sem visz közelebb a történelmi valósághoz.

Mert:

1. A „Néhány gondolat” szerzője gyanútlanul minden forrásból csak a neki megfelelő részletet emeli ki. Pedig a történettudománynak már mesterségbeli, úgyszólván a mindennapi szerszámfogásba beidegződött tapasztalata, hogy kiragadott idézetekkel mindent és annak az ellenkezőjét is be lehet bizonyítani. A szerző már a *mondatból* is úgy szabja ki a szövegsorokat, ahogyan neki tetszik. Tanulságos visszahelyeznünk néhány kiemelt idézetet az eredeti szövegbe. (A kihagyott részek kiemelése tőlem — V. Á.) „*Nemkülönben a felsőmagyarországi urak és a föld népe, hűtlén és esküszegő lett és ő császári Felségétől elhajolva, — mint mondják — Bocskai pártjára állott.*” (294. l. 61. jegyzet.) Már 1962-ben is (TSz. 1963. 73. l.) ezzel, így módosítva a szöveg értelmét véli bizonyíthatónak, amit most is állít, hogy a jobbágyok osztályharcot is folytattak uraik ellen és tudatukban már akkor a nemzeti harc és az osztályharc gondolata ugyanúgy összefonódott, mint száz évvel később a Rákóczi-szabadságharc idején.

„*De ellenben mikoron a magyar nemzetnek nyomorult sorsán gondolkodnám, igaz religionknak láb alá tapodtatására való gonosz intantumokat mikoron sok felől igen bizonyosan hallanék, igazán mondom, hogy meggyőzőit sokképen nemzetemhez való igaz affectusom, az nagy istennek igaz tiszteletéhez való nagy zelusom, és magamban elvégeztem, hogy az isten tisztessége mellett nemzetünknek szabadságáért kitámadjak*” (289. l. 20. jegyzet). Ilyen eljárással zsákkal hordhatnánk össze az idézeteket, amelyek nem azt „bizonyítanak”, hogy a vallásos ideológia első helyen állott a nemzet gondolatával szemben a XVII. században, hanem hogy egyenesen kizárólagos volt.

Természetesen előfordul, hogy lemásolta az egész mondatot, de a forrás egészének tartalmát ekkor sem veszi figyelembe.

A hajdúk 1604-i október 14-i hitlevelének az első felét idézi (288. l. 16. jegyzet). A lényegesebb részt, a levél második felét, az esküszöveget nem említi, pedig ez éppen az ellenkezőjét tükrözi annak, amit ő az első rész kiemelésével állít.

Abból a hosszú levélből, amelyből a szerző a vallásos ideológia elsődlegességének bizonyítására közöl mondatrészletet (288. l. 17. jegyzet), még több, éppen ennek tartalmát cáfoló sorokat közölhetnénk. [Bocskai meg nem gondolván „sem az Istent, sem hityt, hanem az földet uiobban akarván vesztelni és elárulni török kézben eteni és adni várait”, vagy: „ez haiduság az Nobilitást akarná deleálni, a mint köztök bezellettenek”.] Vagyis vehetnénk ugyaninnét a szerző véleményére ellenérveket is. De nem tesszük, mert a levél elfogult, célzatos, a szorongatott Belgiojoso írta. És ha az 1604-es őszi *események* sok mozzanatára esetleg perdöntő közléseket is tartalmaz, a Bocskai mellé állott hajdúk *gondolatvilágára, ideológiájára* nem autentikus forrás.

2. A „Néhány gondolat” szerzője úgy tekinti a régiek — az ő szavával élve — „megnyilvánulásait”, mintha azok egyenesen korunkra kacsintva írtak volna vallomásokat. Pon-

tosabban: nem számol a forrásanyag közegellenállásával, azzal, hogy a különböző levelek, kiáltványok, feljegyzések és bennük az érvek, a vélemények, az értesülések az adott időszak bonyolult politikai, társadalmi helyzetében születtek. A legkülönbözőbb célok, megfontolások, körülmények folytán kerültek ilyen vagy olyan formában, tudatosan, vagy öntudatlanul papírra. Módosíthat a tartalom értékelésén az irat provenienciája is, sőt az is, hogy fogalmazvány vagy másolat. Másod-, sőt harmadkézből vett adataival nem foglalkozunk, állításunkat csupán két példával illusztráljuk:

A szerző Bethlen Gábor három leveléből idéz részletet annak bizonyítására, hogy „megnyilatkozásában” első helyen áll a vallásos ideológia (289. l., 20, 21, 22. jegyzet). A leveleket a fejedelem részben közvetlenül az 1619. évi támadása megindítása előtt, részben pedig közvetlenül utána következő napokban írta az uralkodó osztály három különböző jellegzetes típusát megtestesítő főúrnak, Rákóczy Györgynek, Thurzó Imre, Árva és Széchi György Gömör megyei főispánnak. A levelekből kiemelt vallásos ideológiai érv Bethlen kitűnő helyzet- és emberismeretére vall, hogy egyebek között ezzel is — de nem is elsősorban csak ezzel (!) — magához kösse, s a támadás ügyének meggyerje a cinzetteket. A vallásszabadságra vonatkozó érvek tehát elsősorban fontos diplomáciai céllal, sőt — különösen a Thurzó Imrének írottából tűnik ki — konspiratív céllal kerültek a levelekbe s elsősorban a három főúr gondolatvilágára lehetnek jellemzőek.

A Bocskai-felkelés 1605. évi kiáltványa külföld számára készült. Arról kellett többek között meggyőzni Európa uralkodóit, hogy a felkelők kényszerűségből, sőt éppen a kereszténység védelmének érdekében szövetkeztek a törökkel. Nem csoda, ha a kiáltvány okfejtése bonyolult és szokatlanul hosszadalmas. Ebből a felkelés ideológiáját csak az egész elemzésével, az érvek felbontásával lehet kiszűrni. A „Néhány gondolat”-ba a szerző viszont csak a kiáltvány utolsó sorait másolta bele (289. l. 19. jegyzet), s a figyelmesen olvasó elmerenghet azon, hogy miként és miért került a Bocskai-felkelés idején a kereszténység megmentésének gondolatával ideológiai ellentét párbába a császár búskomorsága.

3. A „Néhány gondolat” szerzője nem gondol arra, hogy milyen társadalmi környezetben jött létre az ideológia, mely osztály képviselője fogalmazta meg, majd ki használta fel az érveket, majd ki jegyezte le azokat a sorokat, amelyek bennünket a korabeliek gondolatvilágáról tudósíthatnak. Pedig — ez nem szakmai titok! — osztálytársadalomban, a XVI—XVII. század nagy társadalmi ellentétei és különbségei között, ha ezt az alapelvet suthaveti, eltéved a múlt társadalmi tudatformáinak felderítésére vállalkozó kutató.

A végvári vitézek gondolatait Istvánffyból idézi (289. l. 26. jegyzet). De hogyan higgyük el a Padovában iskolázott humanista történetírónak, aki 1598-ban kezdte írni a művét, hogy 1552-ben valóban úgy fejezték ki vélekedéseiket a várvédő katonák, ahogyan ő írja. Talán, ha a bíráló megnézi az eredeti szöveget, a „honestam pro patria mortem oppetere” klasszikus csengése eszébe juttatja a régen tisztázott igazságot: Istvánffy hősei szájába a *maga szövegét* adja.

A hajdúk 1604. október 28-i levelét minden konkrét bizonyíték nélkül tulajdonítja Lippai Balázs fogalmazásának (291. l. 35. jegyzet). A levél nemcsak Kassa városának szól — amint említi —, hanem az odamenekült megyei nemeseknek is. Ez tette esetleg szükségessé, hogy a nemesi eszmevilágban járatosabb prédikátor vagy deák szelídítsen a hajdúkapitány nemesi fülnek goromba gondolatain. Összevetve a levelet a közel egyidőben keletkezett hajdúkiáltványokkal, pontosan lemérhető, hogy mi tulajdonítható ebben a levélben *bizonyosan* Lippai Balázs eredeti vélekedésének. Ezt az összevetést viszont a szerző nem végezte el.

Nagy András hajdúkapitány kiáltványában a szerző a hajdúmozgalom olyan általános ideológiáját látja, amely általában kifejezi a hajdúk gondolatait. Am valószínű, hogy a kiáltvány megfogalmazásában Foktői Máté prédikátor is közreműködött. Azt pedig, hogy Nagy András mely társadalmi réteg gondolatvilágához állott közelebb, azt nem a korponai országgyűlés nemeseinek csúfolódása dönti el, hanem a valóságos helyzete. A kiáltvány megfogalmazása idején Nagy András nemes, a bajomi vár és uradalom birtokosa, jobbágszolgáltatásokkal élő földesúr. Ujabbán Rácz István kitűnő tanulmánya arról tájékoztat, hogy fejedelemségre vágyott, sőt a második hajdúfelkelés ideológiája és a török támogatás között is kitapintható közvetlen összefüggés (*Rácz I.: A hajdúkérdés Bocskai szabadságharca után. Debrecen 1964. 43—44, 50. l.*).

4. A „Néhány gondolat” szerzője túlonatúl nagyvonalúan él vissza a ténnyel, hogy a történetmunka nem jár közvetlen életveszéllyel. Ha a fizikus számítási hibát követ el, leszakadhat a híd, a történetírás viszont „csak” a hitelét veszti el.

A kisebb pontatlanságok csak bosszantóak. A 61. jegyzetben a 713. helyett a 712. oldalon, a 63. jegyzetben 616. helyett a 617. oldalon kis leleményességgel megtalálható a kérdéses szöveg, de Mihály Viteazul román fejedelem vallomásának a szerző jelzette helyen, a Történelmi Tár 1882. évfolyamának 175. oldalán még a nyoma sincs [290. l. 30. jegyzet].

Ha a bírált tanulmányból hibásan idéz, csak a megbírált szerző békétlenkedik, hogy miért nem foglalkozott figyelmebben a szövegével. Hiszen, ha „felkelésnek” idéz, felke-

léseknek" (287. l.) helyett, és „megnyilatkozásában” kerül a „megnyilatkozásban” helyére (28. j.), ez csupán géphiba, de az eredeti mondat értelmetlen lesz. Az így, a gondolat sorok értelmi összefüggéseiből kiragadott, helyenként értelmetlen mondatok viszont elárulják azt is, hogy miért értekezzi a szerző néhány esetben annyira önkényesen mondanivalómat.

Az idézetek hibás szövegeinek javítgatásához „csak” türelem kell. („akarnák” > „akarnák”, „pervasioval” > „persvasioval”: 49. j.; „Unerzagt” > „Unverzagt”: 29. jegyzet; „még nem tartott” > „meg nem tartott” 46. jegyzet. etc.) Vagy némi nyomozás. Mert a késmárkiak hűségnyilatkozatának értelmetlen szövegrészlete („eu denique py et salutaris”) a szerző kiadásában (HK 1956. 3—4. sz. 318. l.) sem hibátlan. Ám itt az irat keltezése sem azonos a jegyzetbelivel (18. jegyzet), s most már az eredeti alapján lenne jó eldönteni az igazságot, ennek meg-
lése viszont nehéz feladat, mert itt még az irat levéltári jelzete is téves.

Csak a hitelét vesztí a történetíró, ha úgy vét a technikai pontosság ellen, hogy a szöveg tartalmilag is változik, sőt hozzásimul mondanivalójához:

A szerző szövege:

„hogy az Relligioért akarnánk kergetni, ez színt alatt vonta hozzája a Hajdukat . . .” (17. jegyzet, kiemelés tőlem — V. Á.)

„Ami rossz penig az vitézű rendtől esett . . . nem mind a mi hadainktól, hanem a kegyel-
metek maga jobbágyitul is estenek.” (63. jegyzet, 294. l. kiemelés tőlem — V. Á.)

Az eredeti szöveg:

„hogy az Relligióért akarnánk kergetni, és zyn alatt vonta hozzája a Haidukot, . . . (HK 1956 3—4. sz. 316. l. és Nagy L.: Bocskai szabadságharc . . . 384. l.)

„Az mi és penig az vitézű néptül esett, . . . nem mind a mi hajduktül, hanem az kegyel-
metek maga jobbágyitul is estenek . . .” (TT 1889 617. l. Kiemelés tőlem — V. Á.)

Vagyis „CSAK” történetírásunkat korunkkal, társadalmunkkal összekapcsoló hidakra gyűjti a robbantóanyagot a szórakozott tudós. A „Néhány gondolat” szerzője arra már nem gondolt, hogy történettudományunknak a nemzeti kérdés körébe vágó munkáján az egész országnak rajta a szeme.

Nagy tehát a felelősség. Tanulmányunk csak néhány utat vágott a már meglevőkkel egyirányban a társadalmi tudatformák egyik legfontosabbika, a nemzeti ideológia történetének terra incognitája felé. Ami benne megfogalmazásra került, amögött szinte aránytalanul kiterjedt anyaggyűjtés, a sokoldalú elemzések és összevetések igen szigorú és kritikus munkája van. Ennek ellenére korántsem tekintjük a megdönthetetlen igazságok, lezárt kutatási eredmények hibátlan foglalatjának. Sőt éppen ellenkezőleg, további vizsgálatokra ösztönző, alapos rész-
letkutatások szükségét jelző, gondolatébresztő összefoglalásnak szántuk. Az azóta e témakörben végzett további kutatások csak megerősítették bennünk a meggyőződést, hogy történetírásunk újszerű törekvésével helyes úton jár. A török- és Habsburg-ellenes harcok története csak a szubjektív elfogultságoktól megtisztítva, szigorú tudományos következetességgel feltárt objektív tényeinek összességével, a maga egyetemes összefüggéseinek teljességével lehet korszerű hatóerő társadalmunk szocialista nemzeti tudatának formálásában. A munka dandárja még hátra van. Előbbre csak egymást bírálva, segítve, új ismereteinket, feltevéseinket alaposan, sokoldalúan megvitatta jutunk. Szívesen vitatkozunk, de csak ha van mivel, az érvek tudományosak, a módszer korszerű és a vita előbbre visz. Mert abban igaz van Nagy Lászlónak: „van még ten-
nivaló a tudományos viták helyes módszerének kialakítása terén is”.